

Bilzen graaft naar haar verleden op de bedrijvenczone Spelver II

1 Wat is archeologie?

Archeologie is de studie naar het menselijke verleden aan de hand van voorwerpen in hun oorspronkelijke archeologische context.

Dit is anders dan bij geschiedenis, omdat deze vertrekt vanuit geschreven bronnen en documenten. Met andere woorden: archeologen houden zich enkel bezig met wat de mens vervaardigde in het verleden (gebruiksvoorwerpen, gebouwen...) en met de dingen die getuigen van zijn aanwezigheid op een bepaalde plaats (bv. etensresten, bouwmaterialen, ...). Archeologen noemen dit alles 'materiële cultuur'. Aan de hand van de bestudering van het archeologische materiaal kunnen zij het verleden van de bewoning van een streek beetje bij beetje reconstrueren en aan het grote publiek bekend maken.

Vanwaar komen de namen Spelverstraat en Kapittelstraat?

Straat- en plaatsnamen noemt men ook wel toponiemen. *Toponymie* is dus de studie van plaatsnamen. Door de verwantschap met bepaalde woorden kan vaak de vroegere functie en betekenis achterhaald worden (bv. begijnhof, kerkveld...).

Over de betekenis van de naam **Spelverstraat** zijn er diverse theorieën: soms voor de hand liggend, soms ook (te) ver gezocht. Enkele bronnen verwijzen naar Latijnse woorden, anderen dan weer naar het Bilzerse woord 'spelver' dat dialect is voor 'sperwer', een kleine roofvogel.

Er zijn vele speculaties en mogelijkheden maar één ding is zeker: oude namen hadden altijd een verband met de plaats zelf, met de omgeving of met de richting die men uitliep of uit keek.

Volgens het Vroegmiddelnederlands Woordenboek komt de naam Spelverstraat van *Spelderstrate* of *Spalderstrate*. Het was vroeger dus de weg die van *Monstreblisia* (Munsterbilzen) naar *Spalden* (Spouwen) liep. Nu zouden wij spreken van 'Spouwerstraat'. Zo eenvoudig en voor de hand liggend kan toponymie zijn.

De naam **Kapittelstraat** werd pas in 1992 door de gemeenteraad vastgesteld en verwijst rechtstreeks naar het Kapittel van Munsterbilzen (het vroegere adellijke vrouwenklooster of stift) dat in de Middeleeuwen eigenaar was van de gronden waar de archeologische opgravingen thans plaatsvinden. Volgens de Inventaris Bouwkundig Erfgoed verwierf het Kapittel in en om Munsterbilzen een uitgestrekt grondbezit. Ook hier in Bilzen. Een verantwoorde naamkeuze dus.

2 Hoe gaan archeologen te werk

Waarom graven archeologen nu net hier? Is het omdat ze dat zelf willen? Is het omdat archeologen op voorhand wisten dat hier sporen van menselijke aanwezigheid te vinden waren?

Eigenlijk moeten we op beide vragen 'nee' antwoorden. Archeologen zijn hier aan het werk omdat de overheid dit oplegt in het kader van grote (infrastructuur)werken.

Archeologen bepalen in de meeste gevallen dus niet zelf waar ze gaan graven maar worden als het ware gedwongen door ruimtelijke ingrepen zoals de aanleg van een bedrijventerrein, zoals hier.

Het archeologisch onderzoek zelf verloopt in een drietal stadia.

Eerst wordt een terrein op zijn waarde beoordeeld en dit aan de hand van enkele vragen: Werd het terrein in het verleden niet verstoord? Zijn er ooit archeologische vondsten in de buurt aangetroffen? Het resultaat van dit onderzoek wordt het *bureau-onderzoek* genoemd.

En jawel: in de buurt van Spelver werden vroeger inderdaad sporen aangetroffen, meer bepaald uit de Romeinse periode. Op basis van de antwoorden op deze vragen wordt het vervolg van het onderzoek bepaald.

Archeologische vondsten zitten niet diep

Wanneer je in een *buitengebied* (dat is het gebied gelegen buiten de stad) een archeologisch onderzoek uitvoert dan stoot je gravend al snel op archeologische resten. Het is dus een misverstand dat archeologie diep onder de grond zit. Hoe komt dit?

In het verleden kenden we de *ijstijden*. Tijdens deze ijstijden werden er samen met de wind leem en zand meegevoerd. In deze periode was het te koud voor de mens om hier te komen jagen, laat staan te wonen. Hij vertoefde liever in streken iets meer naar het zuiden.

Zowat 10.000 jaar geleden kwam daarin verandering: het klimaat verbeterde, de aanvoer van leem en zand verminderde en de mens zakte stilaan af naar deze streken. Ze vestigden zich bovenop de leemlaag die door de wind was aangevoerd. En laat dit nu net die leem zijn waarop ook wij vandaag de dag nog steeds lopen. Met andere woorden: wij lopen nagenoeg op dezelfde grond als de eerste landbouwers, als onze voorouders uit de ijzertijd, uit de Romeinse tijd en uit de middeleeuwen.

Beeld je eens in dat elk van deze mensen iets verloor of liet vallen ... dan is de kans vrij groot dat je dit op de grond terugvindt. Of nog: stel dat ze ergens een huis optrokken, dan is de kans groot dat je de fundamenten ervan nog steeds net onder de grond terugvindt.

En is dat overal zo? Ja, bijna overal. Behalve in een stad waar mensen steeds op dezelfde plaats bouwden en zo de oude fundamenten bedekten, of op plaatsen waar veel erosie is zoals in de dalen in Haspengouw. Op alle andere plaatsen zit archeologie letterlijk en figuurlijk onder de voeten. Let wel: archeologische resten zijn ontzettend kwetsbaar. Eenmaal weggenomen of -gegraven zijn ze voor altijd weg. Je kunt het vergelijken een bibliotheek die in brand wordt gestoken ...

Hier, op het nieuwe bedrijventerrein Spelver II werd gekozen om over het volledige terrein *proefsleuven* te graven.

Deze proefsleuven laten toe in de bodem te 'kijken' en de 'rijkdom' aan archeologie te bepalen. Dergelijke proefsleuven kunnen beschouwd worden als een steekproef: indien er geen vondsten worden aangetroffen, dan is dat vermoedelijk ook voor het volledige terrein het geval en wordt niet verder gezocht. Er kan ook in de bodem 'gekeken' worden door middel van geofysisch onderzoek. Dat is hier niet gebeurd...

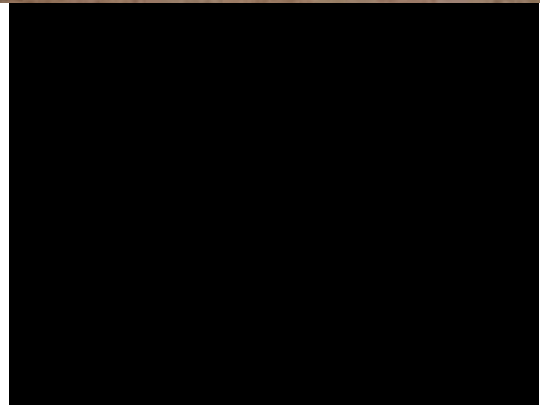

Wanneer archeologen wel sporen aantreffen tijdens het proefsleuvenonderzoek wordt besloten een uitgebreid *archeologisch onderzoek* te organiseren. In deze fase zijn we op dit moment op de Spelver aanbeland.

Verschillende kranen en meerdere teams van archeologen zijn nu aan het werk om de sporen uit het verleden nauwgezet op te graven, te registreren en te bergen. Dit doen ze niet meer met potlood en papier, met de hand of met tandenborstels ... Neen, tegenwoordig gebruiken archeologen graafmachines en computers om archeologische resten op te meten, soms zelfs vliegende robots (kleine drones) om foto's te nemen.

En wat gebeurt er na de opgraving? In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt, begint het echte werk pas na de opgraving. Terug in het bureau worden alle vondsten bestudeerd, de monsters geanalyseerd, de plannen bekeken ... Dit is een vrij lang proces en duurt meestal langer dan de eigenlijke opgraving. Eenmaal alle puzzelstukjes verzameld en aan elkaar gepast, worden de bevindingen neergeschreven in een rapport. Soms leiden de vondsten ook tot een kleine tentoonstelling.

3 Archeologie in Bilzen

In het verleden werden in Bilzen en omgeving al verschillende grote archeologische ontdekkingen gedaan en staan er in verschillende grote musea bijzonder waardevolle archeologische voorwerpen uit Bilzen. Denken we maar aan de vondsten uit het zogenaamde *vorstengraf van Eigenbilzen* en deze uit de *Merovingische graven* van Rosmeer (beide in de Koninklijke Musea voor Kunst en Geschiedenis in Brussel).

PREHISTORIE

De oudste sporen van menselijke aanwezigheid in het Bilzerse dateren uit het *neolithicum* (de zogenaamde nieuwe steentijd). Dat is ongeveer 7.000 jaar geleden, het tijdperk dat de allereerste boeren onze gewesten binnenkwamen. Zij bouwden grote huizen in een soort vakwerk. Typisch voor deze huizen zijn ook de greppels langs de lange wanden en de interne opdeling van de huizen. Die boeren waren de eerste bewoners die hier graan verbouwden en dieren hoedden.

Archeologen noemen deze eerste boeren '*de lineaire bandkeramiek*', naar het typische aardewerk dat ze vervaardigden. Een van de allergrootste vindplaatsen in de regio bevindt zich op de Staberg in Rosmeer. De vindplaats werd al in de jaren 50 en 60 van vorige eeuw opgegraven door o.a. Meester Lux uit Rosmeer.

IJZERTIJD

De volgende periode die goed vertegenwoordigd is in Bilzen is de ijzertijd. De ijzertijdboeren bouwden in ongeveer dezelfde trant als de eerste landbouwers, maar hun huizen waren aanzienlijk kleiner. Typisch voor deze periode is niet alleen het eerste gebruik van metaal in onze gewesten, maar ook het fenomeen van de zogenaamde zwervende erven: een generatie bouwt een aantal huizen, de volgende bouwt iets verder opnieuw haar huizen, en dit gedurende verschillende opeenvolgende decennia.

Archeologen troffen sporen van de ijzertijd aan in Grote Spouwen, Hees, Rosmeer, Waltwilder, aan de Tongersestraat in Bilzen en op de Bilzerse markt.

HISTORISCH

IJZERTIJDVONDST IN HARTJE BILZEN

Tijdens archeologische opgravingen op de markt in het Limburgse Bilzen troffen archeologen een afvalkuil uit de ijzertijd aan. Sporen uit de ijzertijd worden niet zo vaak in een stad aangetroffen.

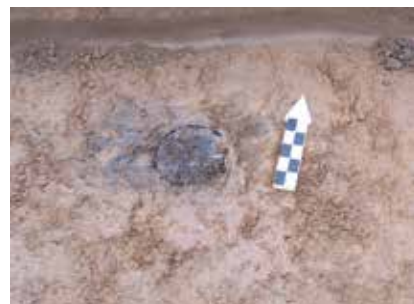
De archeologische vondsten uit de kuil dateren van ruwweg tussen 750 en 500 vóór onze trefrekening. Het gaat om handgevoerd aardewerk, versierde naaien en een fragment van een rouwsteen. Niet de vondsten op zich zijn belangrijk, maar wel de context ervan, legt archeoloog Tim Vanderlinden van de Zuid-Oost-Limburgse Archeologische Dienst uit. 'Er zijn weinig plaatsen in Vlaanderen waar sporen uit de ijzertijd in een stad zijn gevonden. Door de intensieve bebouwing van de stad werden er waarschijnlijk geen resten meer van de ijzertijd gevonden, en klein.'

De ijzertijdvondsten werden onlangs aan de archeologen tijdens het vrijleggen van het vlak tussen het voormalige grafveld en de Sint-Mauritiuskerk aan de markt aangetroffen. Dat had een afvalkuil gemaakt, waarin uit top uit de afvalkuil en de opgraving de kuil.

Recent vonden Tim Vanderlinden en zijn collega's van ARON twee fragmenten van een graaftekening de kuil. Deze graaftekening mogelijk uit de vroege of late ijzertijd. Nadat onderzoek naar eenige nog overblijven of de afvalkuil het geval is. 'Staat de graaftekening uit deze tijd. Het gaat hier om een belangrijke vondst, die ons meer kan vertellen over het verleden van Bilzen.'

Boven: De afvalkuil. Onder: resten van handgevoerd aardewerk.

ROMEINSE PERIODE

Dat de Romeinen in onze streken vertoefden, weten we al langer. Tongeren en Maastricht waren hun grote steden in onze regio. Maar wat met het gebied buiten deze steden, was dat ook dichtbevolkt? Ja. Het *buitengebied* was letterlijk bezaaid met kleine Romeinse dorpjes, kleine landhuizen en grotere, meer rijkere villadomeinen, te vergelijken met ranches in het wilde westen. De rijken begroeven hun doden onder de zogenaamde *tumuli*. Sporen hiervan zijn terug te vinden in Grote Spouwen en Waltwilder.

De gewone man werd in meer gewone graven de laatste eer bewezen. Een mooi voorbeeld hiervan vonden archeologen in Kleine Spouwen.

In het centrum van Bilzen werden ook Romeinse resten aangetroffen. Probleem is dat ze niet kunnen gerelateerd worden aan bewoningsresten; het bewijs is dus indirect. We weten dat ze er moeten geweest zijn, maar we weten niet precies waar ...

In Bilzen werden Romeinse resten aangetroffen in alle deelgemeenten, met uitzondering van Beverst. De mooiste vondsten komen uit Munsterbilzen, Kleine Spouwen, Rosmeer, Grote Spouwen en Waltwilder.

DE VROEGE MIDDELEEUWEN

Vanaf deze periode worden sporen van de vroegere mens een beetje *floer*. De reden hiervoor is dat de huidige dorpen en Bilzen-centrum mogelijk ontstaan zijn en teruggaan tot deze periode. En laat een dorp of stad nu net de plaats zijn waar veel gebouwd werd in de voorbije eeuwen. Veel rest er ons dus niet meer. Toch zijn er plekken waar vondsten uit die periode gevonden werden. Zo ontdekten archeologen in Rosmeer, bij een onderzoek naar een Romeinse villa, verschillende Merovingische graven. Sporen van huizen werden er (nog) niet aangetroffen. Daarop was het wachten tot in Munsterbilzen in 2006 de 'doortocht' (de hoofdweg) werd heraangelegd. Tijdens dit onderzoek kwam een bescheiden Merovingisch huis aan het licht.

Op diezelfde plaats kwamen ook sporen aan het licht van de befaamde Karolingers. Zij begroeven hun doden in zogenaamde *boomstamgraven* waarbij half uitgeholde boomstammen als kist dienden. In de Remise in Munsterbilzen is zo'n prachtig geconserveerd graf tentoongesteld. Je vindt er ook de nodige uitleg over.

DE VOLLE MIDDELEEUWEN

Alle sporen uit deze periode komen uit de twee belangrijkste locaties in deze periode: Bilzen-centrum en Munsterbilzen. Op beide plaatsen stonden in deze periode middelgrote Romaanse kerkjes met daar rond een bescheiden woonkern. Sporen van deze kern werden recent nog in Bilzen-centrum aangetroffen bij de bouw van het woon- en winkelcomplex 'de Commanderie' aan de Romboutstraat. Daar werd tijdens het archeologisch onderzoek een bootvormig huis aangetroffen.

Natuurlijk moeten we in deze periode ook rekening houden met de bekende versterkte plaatsen in de buurt zoals o.m. Jonkholt in Hoelbeek.

DE LATE MIDDELEEUWEN EN NADIEN

Uit deze periode weten we eigenlijk niet zoveel en dat is best wel jammer. Af en toe treffen archeologen wel eens resten aan van deze periode, maar meestal leren ze ons niet zoveel over het dagelijkse leven uit deze periode. De meeste vondsten hebben te maken met het religieuze leven of met oorlogsvoering. De meeste kennis uit deze periodes kunnen we opdoen via archief- en historisch onderzoek.

4 de IJzertijd

In heel Europa wordt in de periode 1100 voor Chr. tot 800 voor Chr. geleidelijk aan gebruik gemaakt van ijzer voor het vervaardigen van werktuigen en wapens. Voordien, in de bronstijd (1800 voor Chr. - 800 voor Chr.), was dat het brons. Het introduceren van ijzer is niet overal in Europa tegelijkertijd gebeurd. Zo zien we dat het gebruik van ijzer vanuit het Middellandse Zeegebied een opmars kent in noordelijke richting. Vanaf ongeveer 800 voor Chr. kunnen we ook in onze gewesten spreken van de ijzertijd.

Brons is mooi, stevig en al bij al niet zó moeilijk te vervaardigen. Waarom schakelt men dan over op ijzer, dat sneller roest en moeilijker te produceren is? De voornaamste redenen zijn de volgende. Ten eerste is ijzer, in tegenstelling tot brons, een grondstof die overal in Europa aanwezig is. Uit het brokkelige moerasijzererts kan de ervaren smid een klomp ijzer winnen, die als grondstof voor ijzeren voorwerpen kan dienen. Brons daarentegen is een legering van koper en tin, twee metalen die niet overal in Europa voor het rapen liggen. Meer nog: de twee ertsen zijn redelijk zeldzaam. Een ander groot voordeel van ijzer is dat het gewoon veel sterker en elastischer is dan brons. Brons plooit niet, het breekt. IJzer kan je smeden en herstellen en hersmeden ... Het had dus ook praktische voordelen.

De introductie van ijzer is niet de enige verandering die tekenend is voor het begin van de ijzertijd. In de late bronstijd (1100-800 voor Chr.) is er een breuk vast te stellen met het verleden. De nederzettingen worden kleiner, de begravingen zijn niet langer monumentale grafheuvels maar eerder uitgestrekte grafvelden van kleine begravingen, de materiële cultuur verandert.

In de vroege ijzertijd (800-450 voor Chr.) komen onze gewesten onder invloed van Centraal-Europa en het Alpengebied waarbij handelsrelaties ontstaan tussen het noorden en het zuiden, met name met de Grieken. Er is een opkomst van sociale elites die hun positie proberen te uiten via hun kleding en opsmuk. Deze mensen laten zich ook begraven met schitterende juwelen, wapens en paardentuig. Het paard was een dier dat pas sinds de late bronstijd/vroege ijzertijd als lastdier en sociaal belangrijk dier gebruikt werd. De elites wilden zich blijkbaar tonen als zijnde ruiters of krijgers. Dit was waarschijnlijk meer een imago en status dan een eigenlijke uitbeelding van militair kunnen. Voor de gewone bevolking zal er in de vroege ijzertijd niet zo veel veranderd zijn. De mensen leefden van landbouw (graangewassen) en veeteelt (schapen, runderen, varkens) en lieten zich begraven in uitgestrekte urnenvelden. De dode werd gecremeerd en de asresten werden (al dan niet voorzien van een urn) in een kuil in de grond bijgezet. De prinsen echter werden begraven in grote monumentale grafheuvels, samen met hun wapens, sieraden en objecten van status. Een van deze graven werd aangetroffen in Eigenbilzen. Replica's van de rijke vondsten bevinden zich in de trouwzaal van het stadhuis van Bilzen.

Wat verwachten de archeologen te vinden op Spelver?

Tijdens het proefsleuvenonderzoek op Spelver werden verschillende vondsten aangetroffen die wijzen op meerdere nederzettingen. De oudste vondsten gaan terug tot de vroege ijzertijd. Deze fase van de ijzertijd situeren archeologen rond 800 voor Chr. Ook werden er resten aangetroffen uit de midden ijzertijd, de late ijzertijd en de Romeinse periode.

Uit al deze periodes kunnen tijdens het lopende archeologische onderzoek resten aangetroffen worden. 95% van deze resten moeten we catalogeren onder de noemer 'nederzettingsafval': sporen van gebouwen, meestal huizen, gebruiks aardewerk, etensresten zoals pitten, zaden en beenderen voor zover ze bewaard zijn in de leemlaag.

In diepe kuilen is de kans het grootst dat deze organische resten bewaard zijn gebleven: de afwezigheid van zuurstof verhindert immers het rottingsproces. Ook verbranding zorgt er voor dat de harde onderdelen van organische resten langer bewaard blijven en door archeologen en paleobotanici (onderzoekers van fossiele planten) kunnen bestudeerd worden.

In sommige gevallen worden aan de rand van een nederzetting ook grafresten aangetroffen. In deze crematiegraven vinden we kleine botfragmenten en soms de resten van bijgaven. Deze bijgaven zijn vaak gereduceerd tot klompjes metaal, soms nog volledig intact omdat ze pas later na het crematieproces werden toegevoegd en in de crematie-urne werden gestopt.

Om je de huizen van deze periodes te kunnen voorstellen, is het voldoende te denken aan de lemen huisjes in Bokrijk. De bouwwijze van toen komt immers voort uit de bouwwijze van de periode omstreeks het begin van onze tijdrekening (en vroeger). Het zijn lange, smalle huizen, gebouwd uit hoofdzakelijk hout, stro of riet en leem. De huizen waren één- of tweeschepig en, op basis van de paalkuilen, waarschijnlijk met een schilddak.

Het hout werd gebruikt voor de ruwbouw van het dak (het gebinte) en van de wanden. De leem werd met water en stro vermengd en tegen de wanden gestreken. Het dak werd afgedekt met riet, houtschors, graszoden of plaggen.

Het huis werd zo gebouwd dat de bewoners en hun vee onder hetzelfde dak konden overnachten. Langs de huizen lagen spiekers, kleine voorraadschuren op vier of zes palen die het zaaigoed moesten vrijwaren van ongedierte en vocht. Iets verder lagen de drenkpoelen voor de dieren. Het geheel werd vaak met gracht omgeven.

Terwijl in de vroege ijzertijd de handelscontacten met Griekenland verliepen, zal vanaf de 5de eeuw voor Chr. het belang van de Etrusken en de Romeinen groeien. De handelsrelaties verschuiven en de oude elites verliezen aan belang. Tussen 450 voor Chr. en 200 voor Chr. zien we de dramatische verhuizingen van volkeren uit Noord-Europa naar het Middellandse Zeegebied. Op deze manier komt Rome voor het eerst in contact met de 'Galliërs', die o.m. de jonge stad Rome in 386 voor Chr. plunderen. Ook Delphi wordt geplunderd en de 'Galliërs' trekken als 'onverschrokken krijgers' door tot het huidige Turkije, waar ze het rijk der Galaten stichten. Vanaf 200 voor Chr. zien we een bloei van proto-stedelijke nederzettingen, de zogenaamde *oppida*.

In het begin van de late ijzertijd leefden de mensen nog steeds in eenvoudige, rechthoekige boerderijen en aan hun levenswijze veranderde niet heel veel. De opslag van de levensmiddelen was nog steeds verbonden aan de vele bijgebouwtjes en schuurtjes die in de directe nabijheid van het hoofdgebouw werden opgetrokken. In de constructie werd, voor zover geweten, geen gebruik gemaakt van ijzeren nagels, hetgeen in de oppida wel het geval was. Daar gebruikte men ontelbare ijzeren nagels voor het bouwen van de zogenaamde '*murus gallicus*'. De landelijke erven stonden alleen in het landschap, waren niet omheind (greppels, palissade). Waarschijnlijk werden deze nederzettingen bewoond door de uitgebreide familie, zijnde drie generaties van één gezin.

Alleenstaande erven kwamen in onze gewesten frequent voor, maar in Frankrijk en Duitsland zien we vanaf 200 voor Chr. zoals eerder vermeld ook de opkomst van de zogenaamde oppida. Deze oppida waren proto-stedelijke hoogtenederzettingen waar een lokale leider allerlei ambachtslieden samenbracht om luxegoederen te produceren. We denken dan aan wapens, luxueuze stoffen, goederen in goud en brons, gouden munten, glas enz. Deze materialen vonden ook hun weg tot bij ons. Dit betekent wel dat er handelscontacten bestonden die ook de "afgelegen" nederzettingen bereikten. De mensen maakten gebruik van keramiek voor het koken en het opslaan van voeding en goederen. Deze keramiek was handgemaakt (niet op een draaischijf) en in vele gevallen versierd met bijvoorbeeld groeven, vingerindrukken, nagelindrukken en indrukken van mespunten. Verder kunnen we er van uitgaan dat er veelvuldig gebruik gemaakt werd van hout en berkenbast, riet voor manden, leder voor drinkzakken en kledij, dierenbot enz. We moeten er niet van uitgaan dat men als primitieve landbouwers door het leven ging, maar eerder dat er een vorm van bescheiden welvaart bestond waarbij de inheemse bevolking van onze gewesten eenvoudige maar degelijke huisraad, meubilair, enz. bezat en niet als dieren op de grond sloep.

Wanneer Julius Caesar besliste om Gallia binnen te vallen begon een campagne die hem en zijn legers door heel Frankrijk en België zal leiden. Het is een langdurige oorlog waarbij stammen zich bij Rome aansloten en andere stammen mee hielpen uitroeien. Het is een oorlog die Rome en Caesar een flinke buit opbracht maar een heel land gebroken achterliet.

Augustus 2013

Tim Vanderbeken en Eddy Vandoren met dank aan de 'vzw Legia - forum voor ijzertijdstudie',

Dit project werd gerealiseerd door:

